

בגדר איסור עריכת ואפיית מנחת חמץ ודין מחמץ אחר מחמץ [נ"ה- נ"ו]

הרב אברהם עמית

א.

בתורת שיריים, ורק בעיקר המנחה מצינו חיוב אפיה במנחות הנאפות כמאפה תנור, אבל לא מצינו מצד תורת אפיה בשיירי המנחה, והכהנים יכולים לאכלה גם בצק או סולת, ורק מצד הכשרת האכילה בדרך הראויה "למשתה וגדולה" כדרך כל אכילות הכהנים בקדשים יתכן ענין אפיה, ועל כרחק דאין דין לאסור את "מעשה האפייה" של השירים בדרך חימוץ, אלא הוא מצד הכשרת המאכל שלא כתיקונו, ומה שנאמר בתורה "מצות תאכל" אין הכרח שזה יהא אפוי, דשם מצה נופל גם על בצק.²

ונראה נפק"מ לפי זה, באופן שהניח במנחה דבר הפוסל מאכילה או מ'דרך אכילה', לא יתחייב על אפייתה מצד עצם החימוץ, כיון שאין הוא מקדם את הכשר אכילתו אלא מפקיעו מאכילה, וכך אם אפאה בחום גדול שבדואי יחרך וישרף - אינו עובר עליו, וכמ"ש הפוסקים גבי בשר וחלב שבאופן שמבשל ועל ידי זה אין זה ראוי לאכילה אין בו איסור בשר בחלב.³

רמב"ם פ"ב ממעשה הקרבנות הי"ד: "כל הקרבנות הקריבות לגבי מזבח, מצה, וכן שיירי המנחות שאוכלים הכהנים, אע"פ שהם מותרים לאכול אותם בכל מאכל ובדבש, אין אוכלים אותן חמץ, שנאמר לא תאפה חמץ חלקם - אפילו חלקם לא יחמיצו וכו'".

הנה הרמב"ם לא הזכיר מקור לאיסור אכילה - אלא מביא רק הפסוק "לא תאפה חמץ חלקם" ולמד ממנו גם איסור אכילה.

ונראה דלמד הרמב"ם את האיסור "לא תאפה", שהוא כעין האמור בבשר בחלב "לא תבשל גדי בחלב אמו", אף שכתבה תורה בישול מכל מקום עיקר האיסור הוא האכילה, אלא שהבישול נאסר מחמת היותו מכשיר ומתקן האכילה, וכמו כן למד הרמב"ם שאיסור "לא תאפה" עניינו הכשרת ותיקון האכילה.

ונראה עוד, דהנה פשטות הכתוב נאמר ביחס לשיירי המנחה, 'לא תאפה חמץ חלקם וגו'', והנה לא מצינו מפורש בתורה חיוב אפייה

ב.

הלאו של 'לא תאפה חמץ', גם את ביטול עשה של 'מצות תאכל' האמור בפרשת צו

אלא שיש לעיין בדברי הרמב"ם, למה לא הזכיר הרמב"ם באיסור אכילת חמץ מלבד

1. [כ"כ המל"מ בפ"ג הלכה י, אולם עיין קרן אורה דף נה ע"א שחלק עליו]
2. בפסחים ד' ל"ז ע"א מבואר דהאפוי בתנור קרוי לחם ושאיין אפוי בתנור אינו קרוי לחם, ובפסח בעינן לחם עוני וע"כ צריך שהמצה תעשה בתנור ולא מעשה אלפס, אולם במנחות לא נאמר דין "לחם" אלא מצות, וזה יתכן אף כשאינו אפוי בתנור, ולשון חלה נופל גם על בצק כמו שמצינו במצוות חלה שקרויה חלה גם כשהיא עיסה.
3. ע"י פלתי יור"ד סי' פ"ז, וראה בהרחבה בשו"ת הר צבי יור"ד סי' ע"ט.

אכילתה, ואם החמיץ השאר, שפיר קיים כבר העשה ד"מצות תאכל", אבל עבר על הלאו דלא תאפה חמץ. וצ"ע. וגם אי נימא ד'מצות תאכל' קאי אחפצא דמנחה וכפשטות לשון המקרא, יש לדון היכא שנתר פחות מכזית ששוב אי אפשר לקיים מצות "מצות תאכל" בשיעור זה, ששוב לא יעבור על העשה. לפי האמור, יש ליתן טעם להלכה המחודשת בדין חימוץ מנחה שנאסר בה אף 'מחמץ אחר מחמץ', והוא פלא, איך יתכן פסול נוסף אחר שנפסלה, ולהאמור דהאיסור ד'לא תאפה' הוא מחמת הכשרת האכילה, מכיון שכל סיוע בסידורא דפת חמץ נחשב סיוע באכילה ע"כ מחייב על כל חדא וחדא. ומהאי טעמא יובנו דברי הרדב"ז דדוקא מחמץ אחר מחמץ בדרך סידורא דפת מחייב, אבל מטיל שאור אחר מטיל שאור פטור, אף שמוסיף בחימוצו, כיון שהכשרת האכילה הוא רק על ידי הקידום של צורת פת של חמץ, אבל בהוספת שאור אין כאן מענין הכשרה זו ועי'.

שם, וכמו שהאריכו לדרשו בגמרא בריש פרק כל המנחות [נ"ג]. ואפשר, דסבר הרמב"ם דליכא מצות עשה של 'מצות תאכל' רק על 'מצות' - אבל אחרי שהחמיצה המנחה שוב אין ביטול עשה ד'מצות תאכל', דהמצוה היא היכא שיש לפניך מצוות אכילה קיים אותה בדרך של מצות, אבל כאשר אין לפניך מצוות אכילה, כיון שהיא חמץ, אין לך מצוה זו. וביטול העשה שייך רק כשמחמיצו אבל באכילתו לעולם אינו עובר. ובאמת החזו"א [ל"ה סק"א] נסתפק, אם מלבד מצות אכילת מנחה יש גם קיום מצות אכילת מצות בכל מנחה, [ונפק"מ גם לענין ברכות שיברך גם על אכילת מנחה וגם על אכילת מצה] או דזה רק דין האמור כלפי מצות אכילת מנחה שצורת מצות האכילה היא כשהיא מצה, ואי נימא כן הרי כשאין מצות אכילת מנחה כיון שהיא חמץ, שוב ליכא ביטול עשה. עוד אפשר לדון דמשכחת לה שיקיים את מצות "מצות תאכל" ע"י אכילת כזית מן המנחה, שאין החיוב על הגברא לסיים

ג.

קודם השירים] ולדברינו יתבאר היטב, דכל איסור חימוץ אחר חימוץ שייך הוא לאיסור אכילה בחימוץ, וכל הכשר המביא את אכילתה של המנחה נאסר, אבל בקומץ אין האיסור מטעם הכשרת המנחה להקטרה, ולא מבעיא במנחת סולת דאין בה דין אפיה כלל, אלא אף במנחת מאפה תנור, אין דין האפיה בה כקידום ענין ההקטרה, שהרי גם אם יקטירנה בלי אפיה יש בה קיום מצות הקטרה, וכל דין האפיה היא מצד צורת קיום חובתו ולא מחמת עצם צורת ההקטרה, ודו"ק. ולפי האמור נראה לדון דהיכא שלש וערך

הגרי"ז [חידושי הגרי"ז נ"ו ע"ב] העלה מדיוק דברי הרמב"ם, דכל דין מחמץ אחר מחמץ נאמר רק ביחס לשיירי מנחה ולא ביחס לקומץ, דהקומץ אחר שנפסל כבר נסתלק תואר מנחה ממנו, ולא שייך עוד שם חימוץ, אולם אחרי שקרבה המנחה נוצר רק פסול אכילה ולא פסול בעצם המנחה ובוה שייכא איסור חימוץ אחר חימוץ. [וקצת סיוע לדבריו, שהמקור לחייב על מחמץ אחר מחמץ הוא מקרא דלא תאפה חמץ חלקם, שנאמר על השירים, והיינו דחילוק מלאכות לחייב מחמץ אחר מחמץ נאמר רק ביחס לשירים ולא ביחס למנחה

אז לוקה על כל מעשה ומעשה, אבל אם הפסיק לפני הסוף לא ילקה כלל, דכיון דלא נגמרה - אין לחייב על כל השלבים ועי'. עוד יש להביא קצת ראייה לדבר, מדברי רש"י דף נ"ז ע"א: 'בעי רב פפא חימצה ויצאת וחזר וחימצה מהו, כיון דיצאת איפסלה לה ביוצאת וכו', ופרש"י: 'וחזר וחימצה, כלומר גמר מעשה חימוצה שאפאה'.

וצ"ב למה פירש 'גמר מעשה חימוצה שאפאה' הא בכל שלב של עשיה מחייב עלה, ואפילו הוחמצה מאליה ויצאת וחזר וחימצה על ידי לישה או עריכה גם יש לדון אי מחייב כהאי גוונא משום מחמץ אחר מחמץ.

ונראה לפרש, דלעולם גם בלש ועורך - גדר החיוב הוא רק היכא שלבסוף נגמר חימוצה, דלאחר שאכן נגמר כל סידורא דפת מחייבים על כל שלב שבה, וע"כ רש"י מפרש ע"פ האמת שדיון החיוב הוא היכא שנגמר אפייתה. וצ"ע.

וקיטף' שירי המנחה שלא לצורך אכילה, לא יתחייב עלה, דרק אחרי שאפאה יש לחייב על כל שלב משלבי העשיה וההכשרה, כיון שנתקיימה מחשבתו, אבל בעריכה לבד לא סגי שילקה [ואין זה נחשב התראת ספק דבעלמא נחשב הדבר כהמשך אחד, ובודאי אדעתא דהכי ערך, כמבואר בתוס' גיטין רפ"ד].

ולפי זה נראה דלכך נקט בקרא "לא תאפה חמץ" ומינה נלמד לחייב על כל חדא וחדא, ולכאורה היה צריך הכתוב להודיענו האיסור כבר בתחילת העשיה ולא רק בסיום, ולהאמור יובן דרק כאשר נאפית חמץ יש לחייב על השאר כיון שהוכשרה לאכילה, אבל בקיטוף ועריכה לחוד ליכא עדיין חיוב עד שיתקיים כל המלאכות, ואז מתחייב למפרע.

וכן יש לדקדק בלשון הרמב"ם שכתב פי"ב ממעשה הקרבנות הט"ו - עשה חמץ מתחילה ועד סוף לוקה על כל מעשה בהם, ומשמע דדוקא אם עשה מתחילה ועד סוף

ד.

לפי המבואר בגמ' פסחים ל"ו, דאע"פ שאמרו אין לשין בשמן דבש וחלב [שהם ממהרים לחמץ ע"י הוספתם על המים], מכל מקום מקטפים בהם, הרי דשייך קיטוף בכל הנך, אך אין בהם תוספת חימוץ על ידם.

ומבואר דדין 'מחמץ אחר מחמץ' הוא מטעם שכל אחד מוסיף מעט חימוץ, וכלשון רש"י דף נ"ו ע"ב שכל אחד מסייע בחימוצה, ועל כן קיטוף שאין בו תוספת חימוץ - לא שייך בו חיוב.

ומה דאפייה נחשבת כמסייעת בחימוצה, אף דאפייה כשלעצמה אינה מחמצת, אולי יש לומר, מכיון שעל ידי האפיה נגמר שמה כ'חלת חמץ', ותחת היותה 'חלות מצות'

אולם ברש"י [דף נ"ו ע"ב ד"ה הכל מודים וכו'] כתב - כל המסייעים בחימוצה, ומשמע דאיסור הלש והעורך דכל חד מוסיף דבר בחימוצה, ואין זה מצד התוצאה של קידום 'עשיית הלחם', ובאופן שיש לחקור מהו פירוש 'לא תעשה חמץ' האם הוא לא תעשה כשהיא מחומצת, או לא תעשה היינו עשיית חימוץ כל תיקון ושיפור מצב החימוץ נאסר. ועיין רש"י נ"ה ע"ב ד"ה 'לאתויי קיטוף', 'שמחליק פניה במים אע"ג דלאו מעשה כל כך הוא'. וקצת יש לדקדק דדוקא קיטוף במים הוא דמחייב, משום דמסייע בחימוצה, שעל ידי תוספת מים יש כאן תוספת חימוץ. אבל אם היה מחליק פניה בשמן דבש או חלב, אין זה מעשה המסייע בחימוצה, והיינו

תורה לא תאפה, הרי שצורת האכילה היא בדרך אפיה וכמו שנתבאר, וכן אמרו בפסחים דבר האפוי בתנור קרוי לחם, וצורת מנחה היא להיות 'לחם', וי"ל דהלאו דחמץ הוא דווקא על ידי אפיה ולא ע"י כישול וטיגון, דזה לא צורת הדבר, ושוב לא יתחייב על הלישה ועריכה וצ"ע.

נהפך לחלות חמץ, דבגמ' פסחים דף ל"ו מבואר, דפת הנאפת בתנור קרויה לחם, ושאינה אפיה בתנור אינה קרויה 'לחם', הרי דתורת 'לחם חמץ' מתקבל רק אחר התנור. והנה יש לעיין היכא שערך ולש בחימוץ את שיירי המנחה ואח"כ טיגנה או בישלה, אם עובר עליה, דיתכן לומר דממה שאמרה

ה.

עורכת ואחת לשה ואחת אופה, והלאו ד'לא תיעשה חמץ' פירושו, שלא תעשה כדרך עשייתו על ידי כל עושה ועושה. [וי"ל הלשון תעשה כמו 'ועשתה את צפרניה' שהוא לשון תיקון גידול ויפוי]. ואפשר לסבר הדבר, דמי שעושה כמה פעולות יחד אין זה מתייחד לעשויות נפרדות, אולם כשכל אחד פועל פעולה פרטית נמצאת עשייתו נחשבת כעשיה פרטית ושלימה. [אולם הרדב"ז בפירושו הרמב"ם פי"ב ממעשה הקרבנות פירש איפכא וצ"ע].

רש"י מבאר בגמ' בכמה מקומות ד'מחמץ אחר מחמץ' היינו רק אדם אחר שמחמץ עובר עליו, [בשבת ד' קי"א ע"א בבכורות ל"ג ע"ב ובמנחות נ"ו ע"א, ומש"כ בדף נ"ו ע"א גבי בעי רב פפא יתבאר להלן], וצ"ע למה באדם אחד לא יעבור עליו בשני לאוין. ואפשר שמפרש הברייתא 'לא תויי כל מעשה יחידי שבה' היינו מעשה הנעשה על ידי אדם יחידי. והנה דרך אפיה הוא כמו שאמרו במתני' פסחים, שלוש נשים עוסקות בבצק, אחת

ו.

לקמן להביא מחמץ אחר מחמץ. "וצ"ב בדברי רש"י, דלכאורה אם אפיה נחשבת כעריכה נוספת, למה לא יתחייב אף הוא באפיה גם על העריכה. ובתוס' נדחקו לפרש דבאפיה יש קצת עריכה, ונשאר בקושיא למה הוצרכו לאוקים בערך חבריה היה לתרץ בפשטות הא דערך בהדי אפיה הא דלא ערך, וגם עיקר ביאורו לא נזכר כלל ברש"י וצ"ב. ונראה להציע בביאור דברי רש"י בדרך זו, דהנה נאמר בתורה שני לאוים, "לא תעשה" ו"לא תאפה", ולמדו מינה שכל חלק בפנ"ע נחשב עשיה, ובדאי המלקות בכל חדא הוא מצד "לא תעשה", אולם באפיה יש לומר

והנה בגמ' דף נו ע"א "וחייב על לישתה וכו', אמר רב פפא אפאה לוקה שתים אחת על אפיתה ואחת על עריכתה, והא אמרת מה אפיה מיוחדת שהיא מעשה יחידי וחייבין עליה בפני עצמה, לא קשיא, הא דערך הוא ואפה הוא הא דערך חבריה ויהיב ליה ואפה." פרש"י, "אפאה לוקה שתים דאפיה גמר עריכה היא. ... ערך הוא ואפה הוא, ליכא לחיובי תרתי דהא איהו נמי ערכו הלכך ליכא לחיובי [גיר' השטמ"ק], ערך חבריה ואפה הוא מחייב חבריה חדא ואיהו תרתי אאפיה ואעריכה דגמר גמרה, ואע"ג דחייב חבריה אעריכה הוא נמי חייב כדאמר נמי

ואם כן לעולם בערך הוא ואפה הוא, מחייב
חדא על האפיה, שגם האפיה נחשבת
כמעשה ארוך של עריכה, אבל כשערך
חבריה ואפה הוא, נחשבת האפיה גם
כמעשה יחידי וגם כגמר וכמכה בפטיש של
כלל העריכה.

דלוקה גם מצד אפיה וגם מצד עשיה, כיון
שאפיה היא גם גמר העריכה ונחשבת כסיום
ותיקון הפת.
אמנם כל זה הוא רק כאשר הוא רק אופה,
אזי לוקה על האפיה גם מצד עריכה, אבל
כשערך לפני כן, אזי האפיה היא מעשה
יחידי של אפיה ולא נחשבת גם כעריכה,
שהרי אפקיה קרא משאר עשיות.